

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора Гаврилюк
Тетяни Вікторівни на дисертацію Гончаренка Дмитра Ігоровича
«Соціально-економічні доктрини християнських конфесій періоду
Середньовіччя: філософсько-релігієзнавчий аналіз» на здобуття
наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності
09.00.11 – релігієзнавство**

Період Середньовіччя залишив багату спадщину філософсько-богословської думки, в межах якої порушувались питання не лише християнської віри, але і соціального, політичного та економічного буття. Водночас, якщо щодо розвитку християнської догматики та філософії здійснено чимала кількість досліджень, то економічна складова середньовічних вчень залишалась поза увагою сучасного релігієзнавства. В цьому контексті тема дослідження Д.І. Гончаренка є і новаторською, і актуальною. В умовах нового постання релігій, їхнього входження в усі сфери соціального буття, дослідження історичного коріння як економічної діяльності християнських церков в цілому, так і трансформацій у розумінні та тлумаченні богословами економічного чинника в антропологічному, есхатологічному, еклезіологічному та аксіологічному аспектах є, безумовно, на часі і не викликає сумнівів щодо його актуальності.

Сучасні соціальні доктрини православних та католицької церков є, поза сумнівом, результатом тривалого культурного, економічного та політичного поступу країн європейської цивілізації. І християнські церкви діючи та розвиваючись в умовах того чи іншого суспільства, більшою мірою вбирали в себе особливості його соціально-культурного поля, ніж здійснювали в його межах свій корелятивний, відповідний християнським догматам, вплив. Через це на ґрунті базових християнських уявлень соціально-економічного змісту сформувались різноманітні за своїм характером вчення та програми.

Розуміння церкви не лише як духовного інституту, але і як суб'єкта соціально-політичного та економічного буття є гостро актуальним для сучасного українського суспільства, у якому уявлення про релігію як сферу виключно духовного є традиційно закріпленим. Водночас, здійснене дисертаційне дослідження показало, що у формуванні того чи іншого типу економічної свідомості, певних уявлень про місце та роль економічного чинника в контексті спасіння людської душі чи її земного життя суттєву роль відігравали і відіграють не стільки християнські уявлення щодо економічних категорій, скільки тлумачення церквою цих категорій відповідно до форми її державно-церковних відносин.

Авторові вдалося досягнути поставленої мети, тобто «здійснити комплексний філософсько-релігієзнавчий порівняльний аналіз становлення ідейних засад православної та католицької середньовічних соціально-економічних доктрин та подальше їх відображення у соціально-політичних концепціях» (с. 20) завдяки продуманій та логічно структурованій джерельній базі дослідження, яка охоплює собою праці історичного, філософського, богословського, політичного та економічного характерів. Починаючи із розкриття ідейно-релігійної, економіко-політичної та соціально-культурної ситуації у Юдеї та Римській імперії періоду становлення християнства автор через аналіз соціально-економічної проблематики Старого та Нового Завітів, рухається в своєму дослідженні до розкриття соціально-економічних концепцій східнохристиянських та західнохристиянських богословів Середньовіччя. Дослідження праць з історії політичних та правових учень, історії Церкви, церковного права та Візантиністики дозволило продемонструвати витoki та особливості формування моделей державно-церковних відносин «двох мечів» та «симфонії» та їх місце і роль у становленні соціально-економічних доктрин.

Проведене ознайомлення з роботами із галузі економіки релігії, дозволило показати, що релігія в цілому і християнство, зокрема, є не лише однією із світоглядних парадигм, але і специфічною формою економічних

відносин, яка в системі суспільних форм буття підпорядковується релігійному ринку, який діє та регулюється відповідно до правил та системи економіки (с. 34). Враховуючи складні процеси взаємодії та взаємовпливу релігійного, соціально-політичного та економічного як у функціонуванні церков, так і у процесах вибору новітніх релігійних уявлень, яким було християнство початку нашої ери, автор доходить слушного висновку про те, що в процесах трансформацій економічної та релігійної форм суспільної свідомості, які, безумовно, відбувалися в період переходу від античності до середньовіччя, християнство було «транслятором нових світоглядних ідей, а економічна форма свідомості важелем вибору» (с. 23). Відтак, не викликає сумніву унікальність авторського підходу до джерельної бази дослідження та його вплив на отримані результати.

Важливим доробком автора є здійснення філософсько-релігієзнавчого аналізу трансформацій уявлень про економічні категорії у християнстві із врахуванням соціально-економічного середовища в якому вони відбувались та аналізу середньовічних законів щодо організації та управління економічною діяльністю, зокрема «Салічної правди» та «Капітулярію про вілли». Означене дозволило продемонструвати соціальні, політичні та економічні підвалини переходу християнської церкви від стану общини із спільним майном, до одного із найуспішніших феодалів Середньовіччя, в контексті Католицької церкви, наприклад (с. 91).

Значний інтерес становить підхід дисертанта до вибору середньовічних авторів. Аналіз праць Августина Блаженного та Фоми Аквінського дозволило розкрити механізми трансформацій соціальних доктрин в межах західного християнства. Зокрема, зауважується на тому, що «у соціально-політичних ученнях Августин Аврелій визнає право на існування держави як право моральне, боже і природне. Церква ставить себе під захист держави, але в моральному і духовному плані держава залежить від церковного інституту» (с. 133). У богослов'ї Фоми Аквінського суттєвий акцент робиться на необхідності «залежності і підпорядкуванні світської влади Церкві» (с. 134) на

основі чого Д.І. Гончаренко слушно вказує на те, що «відмінності у богослов'ї провідних мислителів західного християнства можуть бути пояснені різницею епох, в яких їм довелось жити. У богослов'ї Фоми Аквінського спостерігається вплив соціально-правових документів, які уже були сформовані на час його життя і регулювали соціально-економічне життя суспільства» (с. 134).

Аналіз робіт ключових авторів східної гілки християнства, зокрема, Івана Златоуста, Патріарха Фотія, Симеона Нового Богослова, Григорія Палами, Миколи Кавасили показав «що в історичних умовах розвитку Східної Церкви вплив духовного фактору значно домінує над матеріальним. Східні Отці Церкви акцентували увагу на питаннях особистісного спасіння людини» (с. 137). Відтак, Східне християнство, не зважаючи на плин часу, майже не зазнавало догматичних змін у тлумаченні економічних категорій. Означене дозволило дисертанту дійти висновку про те, що Західна церква входила в тісний взаємозв'язок із суспільними процесам і сама стала активним суб'єктом соціально-економічного та політичного буття. В той час, як Східна церква сформувала позицію відмежування від суспільно-значущих процесів, акцентуючи увагу на цінності життя в есхатологічній перспективі, що поставило її в залежність від світської влади. Означений висновок слушно винесений у новизну отриманих результатів дисертації, оскільки розкриття відмінностей щодо взаємодії світського та релігійного, які склались в умовах становлення християнства, пояснює і подальше формування концепцій державно-церковних відносин. Відгомін обраного шляху ранніми церквами, відчувається і в сьогоденні. Стають очевидними історичні підвалини активної взаємодії Католицької церкви із сучасним світом, в той час як Східна церква залишається осторонь аксіологічних тенденцій сучасності.

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що дослідження є унікальним, авторські пункти новизни не викликають сумніву. Описані дисертантом історичні моделі соціально-економічних доктрин можуть стати міцним підґрунтям для розвитку сучасного українського богослов'я, якому бракує рішучості щодо відмежування від методології російського богослов'я та

створення соціально-економічних доктрин відповідних українському соціо-культурному та політико-економічному контексту. Відтак, дисертація носить виразний теоретико-методологічний та практичний характер. З огляду на практичне застосування отриманих результатів, третій розділ дисертації, на нашу думку є суттєвим внеском в українське релігієзнавство та богослов'я.

Втім, незважаючи на безсумнівну новизну та актуальність дослідження, дисертація містить і деякі недоопрацювання, які ми висловлюємо у вигляді зауважень і побажань.

1. У підрозділі 1.2, певною мірою порушено логіку викладу матеріалу. Дисертант ретельно аналізує економічну проблематику у старо- і новозавітній біблійній традиції, порівнює, тлумачить та узагальнює такі категорії як проблема співвідношення матеріальних і духовних благ, проблему багатства і бідності, проблему праці, проблему рабства тощо майже на 30 сторінках і у той же час значно менше уваги звертається з'ясуванню соціальних причин поширення християнства. Зокрема, аналіз здійснено на 7 сторінках. На нашу думку, більш ретельний аналіз соціо-культурних, політичних, релігійних передумов збагатив би дисертаційне дослідження варіативністю оцінок та висновків, тим більше з огляду на доволі чисельні праці і українських релігієзнавців стосовного цього періоду.

2. Ретельний аналіз передумов та особливостей формування середньовічної соціальної доктрини показав вплив на її формування соціо-культурних та політико-економічних особливостей територій на яких вона розвивалась. В цьому контексті постає питання про можливість чи наявність соціально-економічної доктрини часів Київської Русі. На нашу думку, подібний аналіз дозволив би виокремити унікальність тогочасного феодалізму на цих теренах та особливості чи наявність соціально-економічних доктрин східно-слов'янського християнства.

3. Підрозділи 3.2 та 3.3, розкривають сучасні моделі середньовічних соціально-економічних доктрин, зокрема, «двох мечів» та «симфонії». Доведено наявність політичних елементів «двох мечів» у працях Пап Івана

Павла II, Бенедикта VI та Франциска. Стосовно моделі «симфонії» доведено, що її варіант найбільшою мірою втілювався у різних формах російської державності. Але дисертант залишає поза увагою український контекст. Якою мірою означені моделі впливали чи впливають на формування державно-церковних відносин Католицької церкви та Православної в Україні? Означений аналіз значно підсилює б актуальність дисертаційного дослідження.

4. У дисертації іноді зустрічаються узагальнення, які подекуди надають їй описового характеру. Зокрема у підрозділі 2.2 на с. 119 зауважується «у працях Фотія, принаймі, серед тих, що перекладені російською чи українською мовами, питання соціально-економічного характеру майже відсутні. Проте відзначають важливий документ Фотія, в якому розкриваються богословсько-філософські погляди Патріарха на *соціально-політичну проблематику і на державний устрій та державне управління*». На нашу думку, зауважуючи на тому, що хтось відзначає документ Фотія як важливий, доречним було б здійснити хоча б декілька посилань на праці в яких наявна означена точка зору.

Підсумовуючи зазначимо, що зроблені зауваження мають у своїй більшості рекомендаційний характер для подальшої науково-дослідницької роботи автора і не заперечують концепції і змісту дисертації загалом, цінності одержаних в ході дослідження результатів.

Автореферат дисертації відповідає змісту дисертаційного дослідження. Ідеї дисертації пройшли достатню апробацію – доповідалися на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях, а також знайшли своє відображення у шести наукових статтях, які опубліковані у фахових (визначених МОН України) та наукоментричних (індексуються базою Index Copernicus) виданнях.

Відтак вважаємо, що дисертаційне дослідження Д.І. Гончаренко «Соціально-економічні доктрини християнських конфесій періоду Середньовіччя: філософсько-релігієзнавчий аналіз» є самостійним, логічно

завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні. За своєю актуальністю, новизною і змістом дисертація відповідає вимогам, зазначеним у «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (із відповідними змінами), а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,
завідувач кафедри філософії та
соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії статистики, обліку
та аудиту, доктор філософських наук,
професор

Т.В. Гаврилук